

16. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів У 2 ч. – Ч.1. – Краків: Українське видавництво, 1941. – 205 с. – Ч.2. – Краків-Львів: Українське видавництво, 1942. – 162 с.
17. Коваль Р. Отаман святих і страшних. – К.: Просвіта, 2000. – 288 с.
18. Соловей Д. Голгота України. Частина 1-ша. Московсько-більшевицький окупаційний терор в УРСР між першою і другою світовою війною. – Дрогобич: Відродження, 1993. – 288 с.
19. Теленько Х. Яків Гальчевський: отаман Болохівського краю (1919-1923) // Науковий збірник. Болохівщина: земля і люди. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Велика Волинь”. – Т.20. – Хмельницький – Стара Синява – Любар, 2000. – С.241-244.
20. Демків Б. Легенда отамана Гальчевського // Час. – 1994. – 15 жовтня.
21. Вовкодав В. Яків Гальчевський – народний герой (1897-1943 рр.)... // Тези доповідей і повідомлень п'ятнадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця: Б. в., 1996. – С. 54-55; та ін.
22. Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю. – К.: Дюкор, 2001. – 288 с.; та ін.
23. Завальнюк К. Лицарі волі. Повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-ті рр. ХХ ст.). – Вінниця: Логос, 2000. – 268 с.
24. Завальнюк К.В. Матеріали до біографії Я.В. Гальчевського (за документами держархіву Вінницької області) // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С.225-230.

The problem of the insurgent underground activity of the famous Ukrainian figure Yakov Halchevsky (1921 – I half part 1922) and his formation as a head Podol's insurgent group and a leader of the 6 insurgent detachments was analyzed in the article.

Key words: the ataman, the uprising detachments, the brigade, the squadron, the separation, the raid, the Podol's insurgent group.

Отримано: 19.04.2008

УДК 94(477)“19”:314.745.25

В. І. Адамовський

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В ПЕРІОД КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ (КІНЕЦЬ 20-х – ПЕРША ПОЛОВИНА 30-х РОКІВ ХХ ст.)

У статті висвітлюються масові депортації селянства в кінці 20-х на початку 30-х років в період здійснення суцільної колективізації сільського господарства.

Ключові слова: колективізація, куркулі, селяни, депортація, хлібозаготівельна компанія.

Колективізація сільського господарства в Україні викликає не тільки історичний інтерес, але й має безсумнівну історичну актуальність. Радянські історики отримали змогу правдиво висвітлювати процес колективізації лише у другій половині 80-рр., коли перебудова в СРСР супроводжувалась демократизацією роботи вчених в архівах.

У цей період було опубліковано повний текст постанов ЦК ВКП(б) “Про заходи по ліквідації куркульських господарств в районах суцільної

колективізації” від 30 січня 1930 р. [1, с.145-180], збірник документів і матеріалів “Колективізація і голод на Україні”, підготовлений вченими інституту історії України [2, с.6].

Серед українських вчених, які займалися вивченням історичних процесів в кінці 20-х – початку 30 –х рр., такі історики, як С. Кульчицький, І. Рибалка, С. Діброва, Г. Касьянов, В. Даниленко, В. Васильєв.

Депортація селянства спостерігалася вже з початку 20-х р. Однак, найбільш масового і жорсткого характеру вона набула в період підготовки та здійснення суцільної колективізації.

Не будемо виключати, що застосування жорстких заходів для створення необхідної бази у здійсненні масової колективізації мало як своїх прибічників, так і супротивників. Вони відшукували всі можливі шляхи для введення зазначеного процесу в спокійне конструктивне русло. Вони вважали за необхідне активніше використати з цієї метою Всесоюзний та Всеукраїнський комітети по переселенню. В цьому переконуємось, звернувшись до матеріалів засідання Президії ВУЦВКу від 20 березня 1929 року, члени якої прийшли до висновку: “Визнаючи правильно взяту на Україні зараз тверду лінію на концентрацію нарядів на переселення не менш ніж на 20 господарств з кожного земельного товариства, що дасть реальну можливість ставити питання про колективізацію бідноти на землях, а одночасно і про організацію самих переселенців в с/г колективи, запропонувати Наркомату земельних справ посилити в цьому напрямку роботу масових своїх органів” [3, арк.39].

У проєкті резолюції, схваленої головою ВУЦВКу Г. Петровським та секретарем виконавчого комітету М. Василенком, хоча і розглядалася можливість переселення найбільш заможних селян, однак пропонувалося її проведення більш гуманними методами. Разом з тим, закладена в документах вищого законодавчого органу програма розглядалася безпосередньо на місцях як конкретна директива, спрямована на виселення найбільш прибуткових селянських господарств.

Всіляко виправдовуючи сваволю місцевих партійних, радянських та правоохоронних органів, генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор на листопадовому пленумі (1929 рік) ЦК КП(б)У говорив: “Саме головне, саме основне полягає в тому, що у цьому році ми мали докорінне зрушення у справі реконструкції сільського господарства, головним чином, що цей рік був першим роком, коли ми мали таке грандіозне, зовсім раптове зростання колективів і в ці колективи вперше в масово пішов середняк. Ми за цей рік збільшили частину товарного хліба нашого усупільненого сектору з 12% до 21%. Це є серйозним зрушенням, яке тягне за собою найсерйозніші наслідки якісного характеру в усій нашій роботі, і абсолютно правильна резолюція пленуму ЦК характеризує цей момент і наслідки минулого року, як новий етап в справі соціалістичного будівництва нашої держави. Я думаю, що це не перебільшено і ми дійсно маємо такі якісні серйозні зрушення, які повністю виправдовують таку характеристику моменту. В галузі сільського господарства ми, безумовно, не дивлячись на цілий ряд негативних явищ, не маємо мінусів, все-таки з плюсами закінчили рік, ми впорались з цілим рядом стихійних бід, які були в Союзі, ми навіть збільшили посівну площу, не дивлячись на те, що куркульська частина заможних елементів села її

скорочувала. Ми не лише перекрили це скорочення зростанням колективного сектору і зростанням посівів в бідняцьких і середняцьких масах, а й перевищили її” [4, с. 120].

Злукавив трохи Станіслав Вікентійович, виступаючи на листопадовому пленумі 1929 року, приховавши за словами скорочення початок масових депортацій українського селянства, вилучення їх майна, включення останнього до усуспільненого фонду.

У липні та жовтні 1929 року була схвалена постанова політбюро ЦК КП(б)У “Про виселення зусиллями органів ДПУ куркулів з Полтавського округу, які протидіяли хлібозаготівельній кампанії” [5, с. 45]. Теж творилося і в інших округах.

Як переконуємось, в процесі здійснення масової колективізації сільського господарства партійно-державне керівництво СРСР та УРСР явно втрачало почуття реальності, не усвідомлюючи психології селянства взагалі і українського зокрема, яке не могло і не хотіло коритися заходам радянської влади, позбугтися роками нажитого майна, вести господарювання на основі чіхось, інколи надуманих, директив. В цьому переконують широко оприлюднена 7 листопада 1929 року стаття генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна “Рік великого перелому”, проведений на її основі вже згадуваний листопадовий пленум 1929 року ЦК КП(б)У, постанова політбюро ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року “Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву” [6, с. 74], інші документи вищого партійно державного керівництва СРСР та України, промови та висупи керівників комуністичної партії та радянської держави.

Відомо, що в грудні 1929 року генеральний секретар ВКП(б) Й. Сталін в промові на Всесоюзній конференції аграрників – марксистів, з акцентував увагу на формуванні нового політичного курсу, який полягав у переході від політики обмеження куркульства до політики ліквідації його як класу. З цією метою 15 січня 1930 року утворювалась спеціальна комісія на чолі з Молотовим для підготовки постанови про ліквідацію куркульства як класу. Україну в її складі репрезентували генеральний секретар ЦК КП(б)У С. Косіор та секретар ЦК КП(б)У М. Демченко.

Отримавши відповідну директиву, запрацювали органи ОДПУ СРСР. Вже через три дні, 18 січня 1930 року заступник голови ОДПУ СРСР Г. Ягода розіслав на місця директиви № 775 та № 776, відповідно до яких при Уповноважених представництвах ОДПУ створювались на місцях оперативні групи для проведення операції по виселенню селянства. Спеціальну комісію у складі С. Косіора, В. Балицького, В. Порайка, М. Демченка, П. Постишева було затверджено політбюро ЦК КП(б)У. Тут же були визначені і контрольні цифри – розкуркулення 150 тис. господарств і висилку 60 тис. з них за межі України. Незабаром вони фігурували у постанові ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 року “Про заходи по ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації” [7, с. 76].

Незабаром встановлювались і певні ліміти на репресії розкуркулених селян. Як доводила практика, розкуркулені поділялися на три категорії. До першої включалися найбільш злісні супротивники, що засуджувалися до вищої міри покарання або виселялись за межі республіки. До другої входили

ли “куркульський актив”, “найбільш багаті куркулі”. До третьої належали селяни, які виселялись за межі району і мали розселитися на нових ділянках землі. Для України чітко визначалося: репресії по першій категорії 15 тис. осіб, депортувалось 30-35 тис. куркульських сімей” [8, с.76-77].

Вся чекістська операція з арешту та депортаціям селянства мала розпочатися 20-25 лютого 1930 року. Вона проходила в умовах жорсткого опору українського селянства, яке нерідко переходило в збройну боротьбу проти радянської влади, супроводжувалась терористичними актами, фізичним знищенням місцевих партійних, радянських керівників, колгоспного активу, тощо.

Подібна ситуація не могла не турбувати вище партійно-державне керівництво СРСР та УРСР. Саме цим пояснюється певне зменшення в здійсненні репресій весною 1930 року. Однак, навіть при цьому наслідки “переорієнтації селянства” були досить трагічними.

На травень 1930 р. з території України було виселено 20761 селянська сім’я в кількості 98743 чол., а також 32 сім’ї і 14894 чол. одинаків “особливого призначення”. Із цих людей на північ, переважно в Архангельську обл. і Комі АРСР, відправлено 19658 сімей в кількості 93461 чол. (31956 чол., 28014 жін., 33491 дитина) і до Сибіру – 1103 сім’ї в кількості 5282 чол. (1732 чол., 1414 жін., 2136 дітей). Крім того, до Сибіру було відправлено 14894 чол. одинаків “особливого призначення” [9, с.90].

Чи означало певне зменшення масових депортацій селянства відмову вищого політичного керівництва від застосування репресивних заходів як засобу тиску на українське село? Як з’ясувалося – зовсім ні. Випустивши пар, звинувативши у “перегинах” місцеві партійні та радянські органи, дещо заспокоївши громадську думку вже в кінці 1930 – на початку 1931 років воно знову почало розпалювати жупел боротьби з куркульством. Причому істотно розширювалось число органів, які мали право на застосування репресій щодо селянства. Зокрема право на депортацію населення надавалося місцевим органам влади. Це санкціонувалося спільною постановою ЦВК СРСР та РНК СРСР від 1 лютого 1931 року “Про надання крайовим (обласним) виконкомам і урядам автономних республік права виселення куркулів з меж районів суцільної колективізації сільського господарства” [10, с.4]. На практиці ж рішення про висилку своїх земляків приймали практично всі органи місцевої влади в т.ч. на рівні райвиконкомів і сільрад.

Зазначена кампанія набула такого розмаху, що місцеві органи влади не могли впоратись з потоком “розкуркулених”. Таке становище змусило політбюро ЦК КП(б)У в середині березня 1931 року розіслати МПК та РПК таку директиву: “В зв’язку з тим, що низкою районів проведено арешти куркулів на вислання, запропонувати МПК та РПК цих районів: куркулів, що перебувають під арештом при сільрадах та райвиконкомах з-під арешту звільнити, застосувавши до них розселення в межах району [11, арк.41].

До числа розкуркулених і висланих нерідко потрапляли не лише заможні селяни, а й середняки, бідняки, що просто не бажали вступати до колгоспів, колишні червоні партизани червоноармійці, особи, що мали заслуги перед радянською владою [12, арк.83-87].

Проте, можна було в цьому плані зрозуміти і позицію місцевих керівників, які за будь-яку ціну прагнули виконати заплановані для них ліміти.

Останні були викладені в листі секретаря ЦК ВКП(б) П.П. Постишева першому секретарю ЦК КП(б)У С.В. Косіору від 29 травня 1931 року. В ньому серед іншого говорилося: “Згідно постанови ЦК (ВКП(б) – авт.) від 20 цього травня по Вашій республіці повинно бути проведено виселення 30 тис. куркульських сімей в Уральську область” [13, арк.86].

Всього ж за свідченням В. Земскова упродовж 1930-1931 років було виселено 63817 сімей. З них у Північний край – 19658, за Урал – 32127, у Західний Сибір – 6556, у Східний Сибір – 5056, у Якутію – 97, на Далекий Схід – 323 [14, с.3-17].

Місця спецпоселень вибирались не випадково. Вже 20 листопада 1932 року президія ВЦВК схвалила пропозиції ДПУ РРСФР “Про встановлення районів місця проживання для осіб адміністративно висланих”. Серед них визначалися в першу чергу регіони на Архангельщині, Північно-Двинщині, Вологодщині, Вятщині, Пермщині, Тобольщині, Тюменщині, Челябінщині, Оренбуржені, Зирянщині, Томщині, Туркестані, Марійській області [15, арк.88-89].

Пізніше постановою ЦВК і РНК СРСР від 18 січня 1938 року вони були конкретизовані. В статті 5 районами заселення загальносоюзного значення визначались: Далекосхідний край (Сахалін та Камчатка), Кавказька АСРР, Сибірський край, степові райони Азербайджанської СРР, північні частини Кримської АСРР, Карело-Мурманський район, Чорноморський округ Північнокавказького краю, Бурят-Монгольська та Якутська АСРР. Пізніше Президія ЦВК своєю постановою від 6 січня 1930 року звернула особливу увагу на такі регіони: “а) Якутську АСРР – з метою колонізації для подальшого розвитку промислових копалень, головним чином, промисловості золотодобувної; б) Бурят-Монгольську, що має в своїх межах фонди для заселення переселенцями в районах, що мають дуже важливе значення для переселенського фонду” [16, арк.15-18].

Визначаючи місця для переселень а згодом і спецпоселень, вищі законодавчі і виконавчі органи СРСР мало думали про створення для цього матеріальної бази, житлового фонду тощо.

Становище переселенців і спецпереселенців (до 1934 року), трудпоселенців (1934-44 роки), з березня 1944 року – спецпереселенців, з 1949 – спецпоселенців було вкрай тяжким [17, с.118].

Незважаючи на те, що радянський правовий ідеологічний апарат, уникаючи слово “ув’язнений”, постійно вводив у обіг новий і новий понятійний апарат, сутність від цього не мінялась. Деяко різнився у виправно-трудових таборах та спеціально створених трудових поселеннях режим утримання, охорони, забезпечення наявних там контингентів. Однак, і у виправно-трудових таборах, і у трудпоселеннях наші співвітчизники залишались однаково безправними і знедоленими. Власне трудпоселення від початку створювались на тих же принципах, що і виправно-трудова табори, однак з полегшеним режимом утримання. Їх організація регламентувалася постановами РНК СРСР від 16 серпня 1931 року, 20 квітня 1933 року, 21 серпня 1933 року. Ними вся відповідальність за нагляд, влаштування, господарсько-побутове обслуговування, трудове використання виселених куркулів покладалося на ГУЛАГ. На його облік на 1 червня 1938 року нараховувалось

997329 трудпоселенців, які проживали в 1741 трудпоселенні. Їх адміністративне управління здійснювали 150 районних і 800 селищних комендатур, що підкорялися відділам місць ув'язнення і трудпоселень УНКВС, а в центрі ГУЛАГ НКВС СРСР [18, с.118].

Про це, наприклад, довідуємося з анкет Красноярського відділення Міжнародного наукового культурно-просвітницького товариства “Меморіал”. Дікавим в цьому плані є повідомлення В. Чайковської про трагічну долю депортованої на початку 1930 року з с. Виніж Лученецького району Могилів-Подільського округу (зараз Вінницька область) селянської родини Григоренко: Петра, Марії Григоренко, їх синів Данила та Василя, невістки Ганни, онука Василя, які працювали в Красноярському краї і змогли повернутися на історичну батьківщину лише на схилі свого життя. Причому, не зміг повернутися до дому Д.Григоренко, який загинув в таборі на копальні Привітне Сусуманського району від “переохолодження організму при наявності виснаження” (знеслили і замерз) [19, с.1-2].

Так справи на спецпереселенців (з 1934 – трудпоселенців), проаналізовані В. Ковтуном, В. Войналовичем, Ю. Данилюком, свідчать про те, що стан їх перебування протягом кінця 20-30-х роках був надзвичайно важким. Звертає на себе увагу довідка Верховного Суду СРСР, підготовлена у 1931 році після фронтального обстеження Наримського краю. В ній, зокрема, говорилося, що “у більшості районів краю спецпереселенці у господарському відношенні влаштовані незадовільно. Житлове будівництво своєчасно розпочате не було. В результаті цього у ряді селищ становище з житлом вкрай загострилося, і переселенці на початку зими опинилися в куренях та землянках, не захищених від холодів та дощів. Це становище погіршується ще незабезпеченістю теплим одягом і взуттям більшості переселенців. Майже всі поселення, розташовані на великій відстані від водних шляхів, до кінця навігації продовольством забезпечені не були... Мережа медпунктів абсолютною недостатня. В результаті цього спостерігається висока смертність серед пристарілих і дітей. Так, по Подабельській комендатурі протягом літа (1931 рік) до 1 вересня померло 1375 чоловік. З них – 1106 дітей. По Середньо-Васюгівській комендатурі з моменту розселення спецпереселенців по 1 вересня померло 2158 чоловік, або 16,13% від загальної кількості”. Подібною була картина і по інших районах [20, с.13-14].

Невлаштованість, відсутність мінімальних побутових умов, розлука з рідними змушувала певне число депортованих селян, представників польського, німецького населення нелегальним шляхом повертатися до рідних місць. Для того, щоб припинити цей процес, 4 липня 1937 року нарком внутрішніх справ СРСР М.І. Єжов направив всім підлеглим органам телеграму за № 11926 такого змісту: “Всім начальникам НКВС та начальникам УНКВС країв та областей. З отриманням цього візьміть на облік всіх в нашій області куркулів та кримінальних злочинців, які повернулися після відбуття покарання, втікачів з таборів та заслання, всіх врахованих куркулів поділіть на дві категорії:

1. Найбільш ворожих елементів, що підлягають арешту і розстрілу в порядку адміністративного проведення справ через трійки.

2. Менш активних, але ворожих елементів, що підлягають висланню в район за вказівкою НКВС СРСР.

До 8 липня 1937 року телеграфом повідомте мені кількість осіб 1 та 2 категорій з визначенням окремо куркулів та кримінальних злочинців. Про час операцій та порядок проведення вказівку дам додатково” [21, арк.19-20].

Масові депортації населення продовжувалися і в наступні роки. На тлі наведеної вище страшної статистики дещо поблажливим виглядає рішення вищого політичного керівництва УСРР від 29 березня 1932 року, яке визначало за необхідне провести очистку районів Полісся від “куркульських елементів”, визначивши кількість сімей, що підлягали вивозу, в 5 тис. Виселених планувалося використати на розробці кар’єрів, каменю та глини, створивши з цією метою постійні “куркульські поселення” на лівому березі Дніпра, в місцях розташування кар’єрів [22, арк.210].

Особливо цинічними виглядали репресії в період хлібозаготівель в 1932 році, які в кінцевому своєму рахунку призвели до нечуваного в історії голодомору.

Перший серйозний удар було завдано по сільськогосподарським керівникам, які доводили неможливість і нереальність встановленого плану хлібозаготівель. Відповідь на їх позицію була блискавичною. 18 листопада 1932 року вище політичне керівництво республіки ухвалило постанову “Про ліквідацію контрреволюційних гнізд і розгром куркульських груп”. Нею доручалося першому секретарю ЦК КП(б)У С. Косіору спільно з головою ДПУ УСРР С. Реденсом у п’ятиденний термін розробити спеціальний операційний план проведення зазначеної операції.

Доцільно звернути увагу на п.3 схваленої постанови: “Зобов’язати ДПУ провести вилучення і засудження злісних рахівників і бухгалтерів колгоспів, що зривають плани хлібозаготівлі і організують розкрадання колгоспного хліба, охопити цією операцією до 300 осіб, сконцентрувавши удар на найбільш важливих для успіху хлібозаготівель районах і колгоспах [23, арк.59].

Про ту увагу, яка надавалась вищим політичним керівництвом в проведенні операції свідчить той факт, що за окремими областями закріплювались керівники КП(б)У і уряду України: Косіор – за Харківською, Чубар – Дніпропетровською, Затонський – Київською, Зайцев – Чернігівською. Всього операція мала охопити 243 райони України.

Підготовчі заходи, участь в операції значного числа партійних, радянських працівників, співробітників органів ДПУ дало можливість більше ніж вдвічі перевиконати встановлені постановою політбюро від 18 листопада 1932 року показники. Всього було заарештовано 766 працівників сільського господарства, в тому числі голів колгоспів, директорів радгоспів, інших фахівців [24, арк.34]. Близько 80% з них були вислані з України на Північ, Урал, до Казахстану.

Досвід вищого політичного керівництва України та ДПУ УСРР був повністю схвалений ЦК ВКП(б). 7 грудня 1932 року слідчі матеріали по Оріхівському району, в яких звинувачувались керівні партійні, радянські та господарські працівники супровідним листом з підписом Й. Сталіна був розісланий всім членам і кандидатам у члени ЦК ВКП(б), ЦКК, секретарям республіканських партійних організацій, обкомів, райкомів партії, головам виконкомів Рад, членам колегії Наркомзему СРСР.

Така висока оцінка з боку вищого політичного керівництва країни ще більше “надихнула” партійно державне керівництво республіки на подаль-

шу роботу в даному напрямку. Щоб переконатися в цьому, достатньо ознайомитися з протоколом засідання політбюро ЦК КП(б)У від 29 грудня 1932 року за участю Л.Кагановича. Його першим пунктом схвалювалося рішення про вислання з Дніпропетровської області, в основному по відстаючих з хлібозаготівлі районах, 700 родин, а також вислання на Північ “злісних елементів і куркулів (без родин)” в кількості 700 осіб.

Водночас Дніпропетровському і Харківському обкомам пропонувалося вжити стосовно “злісних одноосібників” заходів, обумовлених постановою РНК СРСР від 11 листопада 1932 року. Вона передбачала розпродаж усього їх майна, а також позбавлення повністю всієї присадибної землі та всіх будівель. На практиці це означало, що покарані таким чином селяни були змушені лишати свої села і шукати заробітку в інших місцях, в першу чергу у промислових регіонах. Як було прийнято, встановлювалися і сумнозвісні ліміти. По Харківській області такі заходи пропонувалося застосовувати приблизно до 1000 господарств, по Дніпропетровській – до 500 [25, арк.83-84].

30 грудня 1932 року аналогічні рішення були прийняті по Чернігівській області. ЦК КП(б)У просив ЦК ВКП(б) санкціонувати вислання з Чернігівщини 300 родин куркулів, а також “злісних елементів і куркулів (без родин) в кількості 500 осіб” [26, арк.101].

3 січня 1933 року ЦК КП(б)У просило вище політичне керівництво країни дозволити вислання на Північ 400 родин “злісних елементів і куркулів” Харківської області [27, арк.105].

Очевидно, що масштаби вчинених акцій викликали занепокоєння вищого політичного керівництва республіки, оскільки з березня 1933 року ним було відхилено прохання Дніпропетровського обкому КП(б)У про виселення 1000 господарств колгоспників і одноосібників, “що організовують саботаж сівби” [28, арк.175]. 16 березня цього року було відмовлено Одеському обкому КП(б)У про вислання 250 родин одноосібників, що “злісно ухиляються від сівби” [29, арк.247].

Зі зрозумілих для нас причин залишилась на папері розіслана за Й.Сталіна від 16 вересня 1932 року інструкція всім центральним комітетам комуністичних партій союзних республік, крайкомам, обкомам та райкомам ВКП(б), органам ОДПУ, суду та прокуратури. В ній зокрема говорилося: “ЦК і РНК вважають, що... обставини створюють на селі нові сприятливі умови, які дають можливість припинити, як правило, застосування масових виселень і гострих форм репресій на селі.

ЦК і РНК СРСР вважають, що в результаті наших успіхів в селі наступив момент, коли ми вже не потребуємо масових репресій, які торкаються, як відомо, не лише куркулів, але й одноосібників і частину колгоспників.

Щоправда, з ряду областей все ще продовжують надходити вимоги про масове виселення з села і застосування гострих форм репресій. В ЦК і РНК наявні заявки на негайне виселення з областей і країв біля 100 тис. сімей. В ЦК і РНК є відомості, з яких видно, що масові безладні арешти на селі все ще продовжують існувати в практиці наших працівників. Арештовують голови колгоспів та члени правління колгоспів. Арештовують голови сільрад та секретарі осередків. Арештовують районні та крайові уповноважені. Арештовують всі, кому тільки не лінь і хто, власне кажучи не має ніякого права арешто-

увати. Не дивно, що при такому розгулі практики арештів органи, які мають право арешту, в тому числі і органи ОДПУ, і, особливо, міліція, втрачають почуття міри і часто здійснюють арешти без усякого приводу, діючи за правилом: спочатку заарештувати, а потім розібратися... Все це говорить про те, що в областях і краях ще немало товаришів, які не зрозуміли нової ситуації і все ще продовжують жити в минулому” [30, арк.5].

Очевидно, що в розісланій на місця інструкції малася також на увазі і пропозиція Дніпропетровського обкому КП(б)У, який пропонував в порядку здійснення масової колективізації виселити в адміністративному порядку 17 тис. сімей і 5 тис. одинаків [31, арк.1].

Як з’ясувалося, прийнятий документ лише частково нивівлював постанову ЦВК та РНК СРСР “Про надання крайовим (обласним), виконкомам і урядам автономних республік права виселення куркулів за межі районів суцільної колективізації сільського господарства”. Остання охопила в першу чергу найбільш розвинуті сільськогосподарські райони України.

Чи означало це відмову від масових депортацій як засобу упокорення невдоволеного політикою радянської влади населення? Зовсім ні. Депортація селянства продовжувалася протягом 30-х років.

Вже 17 жовтня 1934 року ЦК КП(б)У просило ЦК ВКП(б) санкціонувати вислання за межі УСРР 500 сімей одноосібників, що не виконували встановлені для них плани хлібоздачі. Аргументуючи своє прохання, ЦК КП(б)У в особі першого секретаря С. Косіора в листі на ім’я секретаря ЦК ВКП(б) Л. Кагановича вказувало: “В зв’язку з саботажем хлібоздачі, який в ряді районів і сіл Вінницької, Чернігівської, Київської та Харківської областей був організований куркульськими елементами в одноосібному секторі, ми змушені були поставити питання про вислання за межі УСРР найбільш злісних противників здачі хліба і організаторів саботажу.

Вже зараз областями представлені списки осіб, що підлягають вислання. Ці списки ще раз будуть переглянуті у нас. Основна кількість одноосібників припадає на села у прикордонних районах, де в ряді місць був організований абсолютно відвертий і нахабний саботаж хлібоздачі в одноосібному секторі. Цей саботаж необхідно було за будь-яку ціну зламати. Прощу дозволити нам вислання за межі України 500 чоловік злісного куркульського елемента і організаторів саботажу разом з родинами” [32, арк.241].

Таким чином, аналізуючи наведені документи можна стверджувати, що масові депортації селянства в період суцільної колективізації не лише перебували під контролем вищого політичного керівництва республіки, а й скеровувалися ним, залежно від тих чи інших обставин в сфері внутрішньої і зовнішньої політики.

Список використаних джерел:

1. “Спецпереселенцы – жертвы сплошной коллективизации”. Из документов “особой папки” Политбюро ЦК ВКП(б). 1930-1932 гг. (Г.М. Аджигбеков) // Исторический архив. – 1994. – № 4. – С.145-180.
2. Колективізація і голод на Україні. 1929-1933. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка. – 1992. – С.6.
3. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф.3316. – Оп.22. – Стр.223. – Арк.39.

4. Васильев В., Виола Л. Коллективизация і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). – Вінниця: Логос. – 1997. – С.120.
5. Там само. – С.45.
6. Там само. – С.74.
7. Там само. – С.76.
8. Там само. – С.76-77.
9. Там само. – С.90.
10. Постанова ЦВК СРСР та РНК СРСР “Про надання крайовим (обласним) виконкомам і урядам автономних республік права виселення куркулів з меж районів суцільної колективізації сільського господарства” // Известия. – 1931. – 2 февраля. – С. 4.
11. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.8. – Арк.41.
12. ЦДАГО України. – Арк.83-87.
13. ЦДАГО України. – Арк.86.
14. Земсков В. Спецпоселенцы (по документации НКВД – МВД СССР) // Социологические исследования. – 1990. – № 11. – С.3-17.
15. ДАРФ. – Ф. 1235. – Оп.39. Спр.86. – Арк.88-89.
16. ДАРФ. – Ф.3316. Оп.22. – Спр.325. – Арк.15-18.
17. Земсков В.Н. Судьба “кулацкой ссылки” (1930-1954 гг.) // Отечественная история. – 1994. – № 1. – С.118.
18. Там само.
19. Сообщение Валентины Даниловны Чайковской // Анкеты Красноярского отделения Международного культурно-просветительского общества «Мемориал». Записал 5.06.1994 г. В.С.Биргер. – С.1-2.
20. Ковтун Г, Войналович В, Данилюк Ю. Масові незаконні репресії 20-х – початку 50-х років на Полтавщині // Реабілітовані історією. – Київ-Полтава, 1992. – С.13-14.
21. ДА СБУ. – Спр.312. – Арк.19-20.
22. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.8. – Арк.210.
23. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.9. – Арк.59.
24. ДА СБУ. – Спр.312. – Арк.34.
25. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.9. – Арк.83-84.
26. ЦДАГО України. – Арк.101.
27. ЦДАГО України. – Арк.105.
28. ЦДАГО України. – Арк.175.
29. ЦДАГО України. – Арк.247.
30. ДАРФ. – Ф.208. – Оп.11. – Спр.11. – Арк.5.
31. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.1865. – Арк.1.
32. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.11. – Арк.241.

This article shows the process of mass deportation of the peasants from the late 1920' to early 1930' while implementing the process of collectivization of agriculture.

Key words: collectivization, the peasants, “the kurkuli” deportation, state grain procurements campaign.

Отримано: 16.03.2008